

de Waarzeggersmand van de Chokwe

door Gi Mateusen

1. de mand met inhoud

2.

Een Afrikaanse mand vol onbegrijpelijke vormpjes, en allemaal verschillend.

Is dit kunst?
of codetaal? of beide?
Gi verdiepte zich
in de achtergrond.

Waarzeggerij – Orakel Helderziendheid

Het is van alle tijden en culturen dat getracht wordt de raadselen van de natuur en de gebeurtenissen te verklaren of te voorspellen. Ook bij ons. Zelfs kwaliteitsbladen en kranten doen er aan mee, hun horoscopen worden gretig gelezen. Paranormale beurzen met kaartenleggers, handlezers, auraziëners, gebedsgenezers e.d. trekken horden bezoekers. Beroemd van televisie is bijvoorbeeld het Amerikaanse occulte 'medium' Char, dat zich bedient van het 'contact met gene zijde' oftewel de wereld van de voorouders. Door het bijwonen van meerdere 'readings' van haar en van anderen werd mijn aanvankelijke sceptis nog eens versterkt. Maar de hoge kijkcijfers die zij realiseren laten wel zien, dat een groot deel van onze westerse bevolking toch heilig gelooft in hun mogelijkheden en daar ook serieus waarde aan toekent. Ook had ik de kans om achter de schermen van enkele van de grootste illusionisten (o.a. David Copperfield) te kijken en was toen vaak stomverbaasd over de eenvoud van de meest spectaculaire illusies die zij opriepen. Hulp van medewerkers die tussen het publiek zaten, van dubbelgangers, hulpmiddelen en toptechnologie wekken de illusie van bovennatuurlijke gaven. Een illusie die op zijn minst dubieus te noemen is, zoals enkele tv-documentaires aantoonde.

Uiteraard kent Afrika zijn eigen varianten om de loop der gebeurtenissen te verklaren. Sommige varianten zijn omgeven met veel geheimzinnigheid, anderen zijn erg gestructureerd en gedetailleerd. Ooit was ik zelf op "consult" bij een medicijnman in Burkina Faso die met het gooien van kaurischelpen mijn gezinssituatie wist te benoemen. Waarzeggerij e.d. hoeft op zich geen probleem te zijn, zolang de waarzegger / illusionist / magiër zijn kunde vooral aanwendt voor het heil van zijn cliënt, diens familie of het dorp. Maar het gezag

van de Afrikaanse waarzegger diende nogal eens alternatieve doelen en berustte dan vooral op de dreiging van lijfstraffen, onderdrukking en gedwongen betalingen. Zijn manipulaties bij het zoeken naar schulden en het bestraffen berustte niet zelden op puur machtsmisbruik en intimidatie. In zo'n context zat er bij de bevolking de schrik goed in. Maar dient de waarzegger / het '-medium' dan niet over bijzondere gaven te beschikken of volstaat ervaring om de betekenis van bepaalde patronen of symbolen voldoende te verklaren? Een goede waarzegger is natuurlijk een goede psycholoog en hij herkent meteen een aantal elementen bij de vraagstelling van zijn "cliënt". Vaak geeft de cliënt zelf al aan wat het antwoord zou moeten zijn.

Magie, waarzeggerij, spiritisme, illusionisme en orakels hebben vele raakvlakken. Een boek, waarin goed te lezen is hoe een Afrikaans volk bijzondere aandacht kan hebben voor symbolen en voorspellingen in de natuur, heet "De hond bij de Nyanga" door D. Biebuyck [1]. Hierin beschrijft hij allerlei natuurlijke tekens, die een Nyanga-jager tijdens het jagen met zijn hond, interpreteert als goede en slechte voortekens. Deze beschrijvingen uit centraal oost-Congo vormen een goede illustratie van het leven van deze inwoners en hoe dit doordrongen is van de invloed van de godheden en de geesten van de natuur. Ook wordt hier treffend beschreven hoe aan elke jachtgebeurtenis een ritueel verbonden is. Dat echter ook nu nog volop wordt geloofd in magische krachten, is goed te zien in de TV beelden van Afrikaanse bendes, waarin de krijgers vol behangen zijn met amuletten, welke hen onkwetsbaar moeten maken voor de kogels van de vijand.

Waarzeggerij gaat vaak ook samen met een intens ritueel gebeuren. Dit moet de waarzegger in staat stellen in trance te raken door middel van aanroepingen, dansen, gezangen of bewustzijnsverruimen-

de middelen. Soms worden hiertoe ook voorwerpen gebruikt, die uit een bepaald soort hout worden gesneden waarvan het sap braken opwekt "om de waarheid uit te spuwen" [2 – p 48].

Bij dit alles dienen goede geesten gewekt te worden, maar kwade geesten in toom gehouden. Een ritueel is een handeling die tijd vergt, ook in onze cultuur. Onze religieuze, burgerlijke en militaire plechtigheden kunnen uren duren terwijl het 'moment suprême' zelf bijzonder kort kan zijn: het overhandigen van een diploma, een eedaflegging, een zegening duurt maar seconden....

Het waarzeggen zelf is dan ook maar een onderdeel van een hele cultus. Indien ik me hier beperk tot deze rituele handeling, zoals het tonen van voorwerpen in een mand, is dat eigenlijk een onterechte versimpeling. Orakels kennen we in veel culturen, en dus ook in Afrika, waar enkele heel bekende zijn: de orakelborden en orakelkettingen bij de Yoruba, maar bv ook bij de Mumuye [3 – p 20], wrijf-orakels bij verschillende Congolese volken zoals Luba, Kuba en Azande, en het vossen-orakel bij de Dogon. In dit opzicht neemt de orakelmand bij de Chokwe een speciale plaats in, door de veelvormigheid van de voorwerpjes. Daar wil ik me nu op richten.

De mand van de Chokwe

ngombo y cisuka

De waarzegmand is het orakel (of de dokterstas) bij de Chokwe. In deze mand bevinden zich voorwerpjes, waarvan het aantal kan variëren van een twintigtal tot ongeveer honderd. Die samenstelling is niet statisch en kan per consult variëren: er worden stukken toegevoegd en weggenomen. In de mand komen meerdere soortgelijke stukken voor, wat wijst op een daaraan verbonden betekenis die belangrijk is voor een frequent voorkomende situatie. De benaming van de voorwerpen

3a.

3b.

4a.

4b.

staat er bij genoemd, evenals de betekenis voor zover mij bekend. Deze is gebaseerd op de toelichting door verschillende waarzeggers en kan dus onderling wat verschillen.

De mand (afb 1)

De waarzeggersmand heeft een open rand en is gevlochten van bamboe om staande stengels. Het vlechten van de mand is voorbehouden aan vrouwen die de menopauze zijn gepasseerd [4 - p 21]. Boven op de rand zijn merktekens aangebracht. Dit gebeurt met klei of met een gekleurde pasta, soms zelfs met de knoop van een hemd. De mand heeft twee kanten: een witte kant, van de onschuld en een rode kant, van schuld of ziekte. De Ckowe noemen dit de ogen van de geest Ngombo, namelijk het mannelijk en het vrouwelijk oog [5 - p 109]. De mand en de inhoud ervan zijn de weerspiegeling van de microcosmos van het leven [6 - p 188 & 7 - p 18].

De inhoud van mand (afb 2)

Deze wordt gevormd door een aantal kleine voorwerpen, de "tupele". Deze figuurtjes zijn meestal summier gesculpteerd omdat ze bovennatuurlijke wezens voorstellen [8a - p 41]. Door deze vorm dragen ze als het ware een 'code' en hebben de voorwerpjes een symbolische betekenis. Sommige ervan zijn oud en worden van de ene waarzegger op de andere overgedragen, terwijl andere nog nieuw zijn. Opmerkelijk aan deze vorm van waarzeggerij is dat de cliënt met eigen ogen het antwoord van de voorouders kan zien op zijn eigen vragen, via de codes uit de voorwerpjes. Deze techniek wordt niet zozeer gebruikt om de toekomst te voorspellen maar veeleer om de oorzaak van een overlijden, ziekte of mislukking vast te stellen. Wanneer de oorzaak hiermee duidelijk is geworden zal de waarzegger een remedie voorschrijven. Dit kunnen offers zijn of het dragen van een kleine versie van het element in de mand

dat de verklaring gaf.

Hoe dit in zijn werk gaat is als volgt : De waarzegger schudt de mand met voorwerpjes, gooit ze in de hoogte en vangt ze terug hierin op. Eigenlijk is het echter de geest ngombo zelf die de waarzegger doet schudden en de objectjes in de mand doet opspringen [5 - p 107]. De rangschikking van de codes geeft een identificatie van het antwoord, zoals ook de plek van elk voorwerpje ten opzichte van de rand. Alleen de vijf figuren die het dichtst bij de rand liggen zijn belangrijke indicatoren [8b - p 20]. De wijze waarop ze liggen, hoe dicht bij de rand en in welke verhouding met elkaar moeten het antwoord geven op de gestelde vraag. Het is aan de waarzegger om het door de worp gevormde patroon te duiden.

Zo'n seance kan minuten maar ook uren, zelfs dagen duren [9 - p 142]. Onze mand is gevuld met een veertigtal objecten (afb 2). Ze kunnen worden opgedeeld in gesneden beeltenissen, plantaardige elementen en zaden, dierlijke elementen en diversen zoals stukjes metaal. De mand met de inhoud vormt als het ware een afbeelding van de kosmos waarin alle elementen zijn samengebracht. Elk van deze stukjes heeft dus een heel specifieke betekenis. De figuurtjes op zich hebben een esthetische kracht en een bijzondere uitstraling, en door het veelvuldige gebruik zijn ze vaak erg afgesleten.

Makula Wa Kufwa (afb 3a, b)

Dit is de vader of de voorouder. Zijn gehurkte houding met de handen aan het hoofd is de uitdrukking van droefheid en eenzaamheid omdat de levenden hem zijn vergeten [10 - p 47]. Bij deze stukken is deze houding nog met moeite te herkennen. Wanneer dit beeldje na het werpen der stukken op een belangrijke plek terecht komt, zou dat willen zeggen dat het leven van de voorouders door de cliënt extra dient te worden

5a.

5b.

6.

8.

gevolgd. Als het over een baby gaat dan wordt verwacht dat die de naam van deze voorouder krijgt. Heel de familie moet aanwezig zijn bij het offeren van cassavemeel om de voorouder te smeken de familie te vrijwaren van verder leed [11].

Kalamba Kuku Wapwo (afb 4a, b)

Dit is de vrouw of moeder. Valt zij met de voeten naar boven, dan dreigt er dood. In een horizontale houding wijst het op ziekte en met het hoofd naar boven op leven of genezing.

Mbate (afb 5a, b)

Deze twee exemplaren tonen beide twee ineengestrongelde figuren, mannelijk-vrouwelijk. In een van de twee beeldjes zijn ze ook letterlijk samengebonden. Dit kan betekenen dat de echtgenote het leven zal schenken aan een tweeling [11]. Het kan ook verwijzen naar huwelijksproblemen, vooral als die te maken hebben met seksuele problemen, in het bijzonder met overspel [10 - p 47].

Chikunza Likishi (afb 6)

Een kubistisch gestileerde miniatuurafbeelding van een danser met het masker van de jacht- en vruchtbaarheidsgeest. Wanneer dit voorwerp in het werppatroon prominent aanwezig is kan het dragen van een soortgelijke amulet worden voorgeschreven ter zelfbescherming en als amulet ter bevordering van succes bij de jacht [10 - p 48].

Mikana (afb 7)

Een gestileerde weergave van een begrafenistoet waarin vier personen een dode dragen. Indien dit beeldje bij het werpen vooraan in de mand terechtkomt, dan duidt dit op een snelle dood van de betrokkene of van iemand uit zijn directe omgeving.

Majiko (afb 8)

Dit stuk verwijst naar de open vuren die worden aangelegd bij de treurplaatsen. Het geeft een

7.

9 a & b.

10 a, b, c

12.

14.

antwoord op vragen over de begrafenissen. Bijvoorbeeld over de plaats waar een begravenis plaats heeft gevonden [4 - p 117].

Ndungo Kapindji (afb 9a, b)

De ketens om hals en romp maken duidelijk dat het hier gaat om een slaaf. Als dit stuk tevoorschijn komt dan wordt iemand in verband gebracht met slavernij. Bijvoorbeeld omdat hij als onderpand is weggegeven door zijn familie omwille van een onbetaalde schuld [4 - p 103-106].

In "Le savoir mnémotechnique des Tshokwe de l'Angola" noemt de auteur M.L. Rodriguez de Areia dit figuurtje "Kapindji" of slaaf. Het begrip slaaf is hier te interpreteren als een vorm van lijfeigene die door verplicht werk op de velden voor welstand moest zorgen. Wanneer een zieke het orakel raadpleegt en dit object op de voorgrond komt zou dit kunnen betekenen dat de geest van de slaaf hem heeft behekst.

Het figuurtje Kapindji zegt ook wat over de situatie van betreffende persoon in de zichtbare wereld (ziekte en armoede tegenover gezondheid en rijkdom) en over diens plaats in het universum (bij de voorouders tegenover de wereld van de hekserij) [5 - p 114-116].

Vrouwelijk geslacht (afb 10a, b, c)

Gesneden uit een kalebas geven deze voorwerpen de vulva weer, het zichtbare deel van het vrouwelijke geslacht – de locale naam daarvan ken ik niet. Als deze stukjes in de korf tegen de wand liggen dan wijzen ze op de problemen met de vruchtbaarheid.

Ulunga (afb 11)

Voorstelling van de fallus, dus het mannelijke geslacht. Het is een teken van problemen die te maken hebben met de seksuele potentie van de man.

11.

de Hond (afb 12)

's Nachts als het donker is en de mens niets kan zien blaffen de honden omdat ze iets hebben waargenomen. Zij kunnen het onzichtbare en de geesten waarnemen en waarschuwen de mens voor mogelijk gevaar [11 - p 156].

Vijzel of stamper (afb 13)

Deze miniatuur van een vijzel geeft aan welke rituelen moeten worden gevolgd of welke medicijnen er dienen worden genomen [12 - p 156].

13.

Musevu (afb 14)

Dit is de linker bovenkaak (H. 2,5 cm L 4 cm) van een klein aapje. De specifieke betekenis daarvan ken ik niet. Vaker tref je in de mand een kaakje aan van een hagedis. In dat geval verwijst zo'n kaakje naar een persoon die iets beloofd en zijn belofte niet nakomt. Hij is als een hagedis onbetrouwbaar en daardoor onvoorspelbaar in zijn gedrag [11].

16.

Div. plantaardige elementen (afb 15 a, b).

In de geraadpleegde literatuur is hier geen locale naam bij te vinden. Een stukje van een kalebas kan betekenen dat er bier dient te worden gebrouwen, omdat dit immers in een kalebas wordt opgediend. Verschillende zaden hebben veelal verschillende betekenissen. Zo kan een halfrond zaad verwijzen naar de maan, die voor god staat en waarachter de heksen zich 's nachts verbergen. Een ander zaad kan verwijzen naar de hut waar de offers moeten worden gebracht aan de verstoorde, vertoornde voorouders.

Hamba Kayongo (afb 16)

Deze 'dennenappel' herbergt de geest van de voorouder. Het ratelende geluid, dat ontstaat wanneer de waarzegger er mee schudt, maakt duidelijk dat de geest van de voorouder aanwezig is en hem helpt om te "zien" [12 - p 160].

17.

Lifuchi (afb 17)

Dit platte, ronde zaad staat symbool voor de aarde en maakt het mogelijk ver te zien [11]. De chef overziet alles, ook datgene wat ver weg is. Dit zaad verwijst daarmee naar de grenzeloze macht van de chef en vertelt de ziener of de zaken in orde zijn of niet.

18.

Liji (afb 18)

De naam van deze hoorn van de bosgeit betekent *het woord*. Zo'n hoorn wordt gebruikt bij waarzeggerij. Hij geeft je het antwoord *ja of nee* (goed of slecht) op bepaalde vragen. Bijvoorbeeld om uitsluitsel te krijgen over de vraag wie jou dit ongeluk heeft gebracht: zijn dat boze voorouders of is het een vijand die je leven bedreigt. De waarzegger verbergt de hoorn in de mand, schudt de objecten en leest aan de kant waar de hoorn terecht komt het antwoord af [5 - p 112]. In *Along an African border* wordt deze hoorn *Lizu* genoemd, wat eveneens *het woord* betekent [4 - p 104].

19.

20.

links 15a.

onder 15b.

Lusende Lua Kahi (afb 19)

Dit is de hoorn van een kleine antiloopt. Zoals de antiloopt in een valstrik is gelopen, zo waarschuwt deze kleine hoorn voor een valstrik door hekserij.

Vreemd (afb 20)

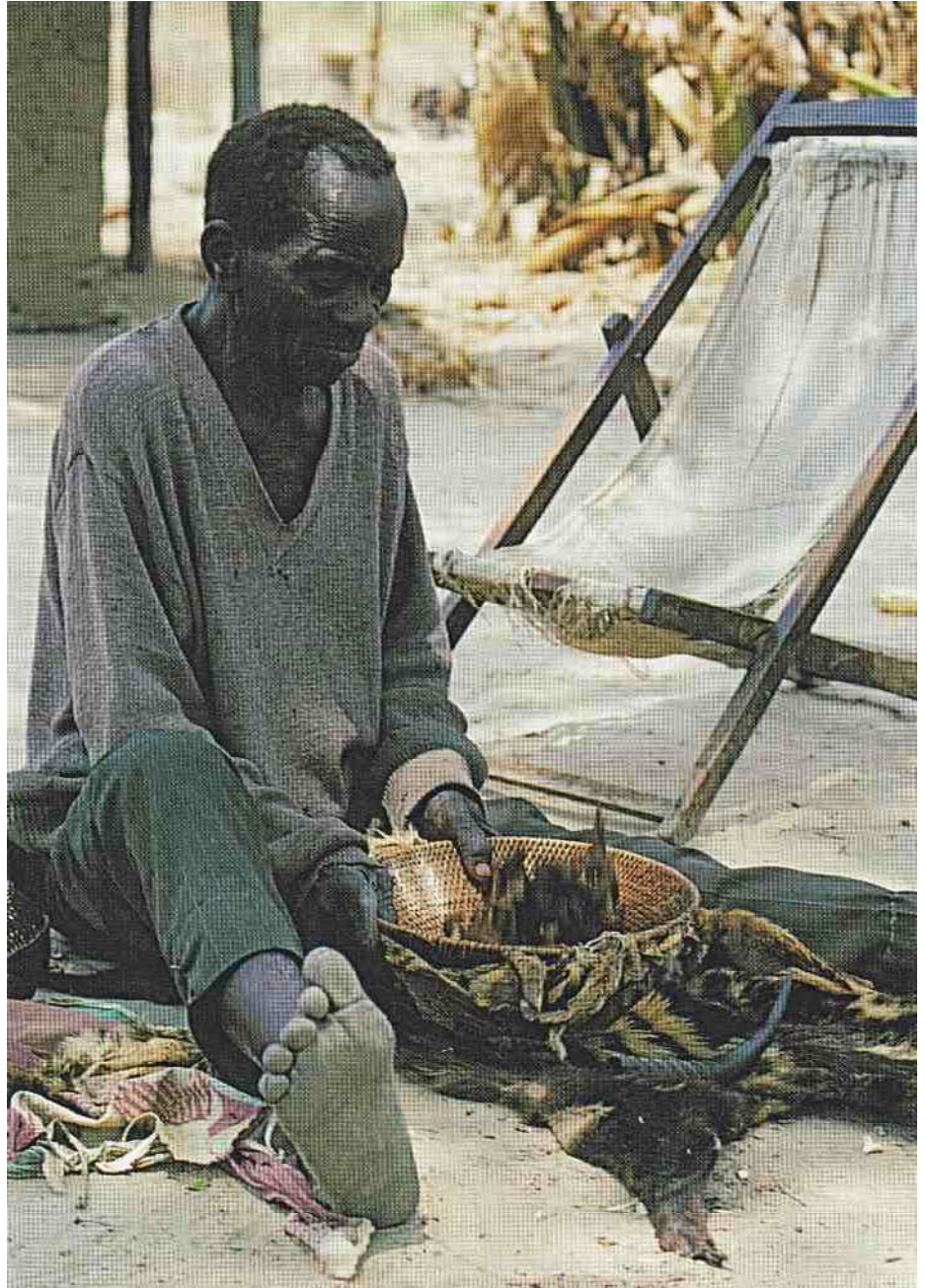
Kleine stukjes 'wereldvreemd' materiaal, in dit geval metaal. Dit soort elementen hoort thuis in de westerse wereld. Hun aanwezigheid duidt dan ook op gebeurtenissen of invloeden die van buiten de gemeenschap komen, en die te maken hebben met de westerse wereld of het bezoek van toeristen of vreemdelingen.

Naast een twintigtal min of meer 'vaste' voorwerpen die zich in de meeste manden van zieners bevinden tref je nog allerlei andere elementen aan, die meer specifiek behoren bij de gebruiken van de streek of van de stam, en deze evolueren mee met de tijd. Zo worden bijvoorbeeld soms plastic soldaatjes toegevoegd in oorlogsomstandigheden.

Al met al een wonderlijk gezelschap in die Chokwe waarzeggersmand. Die virtuele wezentjes, die als trait-d'union fungeren tussen de realiteit van alledag en een geestenwereld die buiten ons bereik ligt. Des te interessanter overigens omdat deze vorm van waarzeggerij nog steeds in gebruik is en de inhoud van de manden mee evolueert met de hedendaagse gebeurtenissen en problemen. De werkelijke betekenis ervan is echter pas duidelijk te begrijpen in het geheel van rituelen die het gebruik ervan optillen tot een magisch gebeuren.

*Tekst en foto's van de voorwerpen :
Gi Mateusen*

Een interessant boek over dit onderwerp, waar in dit artikel niet naar verwezen is, is het boek van Manuel Jordan [13], waarin ik ook afb. 21 vond.

21. Chokwe waarzegger aan het werk

Literatuur

- [1] Biebuyck, D - *De hond bij de Nyanga* - Brussel, 1956.
- [2] Neyt, Francois – *Luba* - Paris, Dapper, 1993.
- [3] Hofkamp, M – *Hermafroditisme ...* - TK&C 2013, 3, Mumuye
- [4] Silva, Sonia - *Along on African Border* - Philadelphia, 2011.
- [5] Rodriguez De, Areia - *La savoir mnémotechnique des Tshokwe de l'Angola* - Journal des africanistes, 1976,
- [6] Lagamma, Alisa - *Heroic Africans* - New York, 2012.
- [7] David, Jean - *Chokwe* - Zürich, 2003.
- [8a] Bastin, Marie-Louise - *De sculptuur van Angola* - Antwerpen, 1995.
- [8b] Bastin, Marie-Louise - *A propos du panier divinatoire Tshokwe* - Arts d'Afrique Noire, 1988 nr 68.
- [9] Pemberton, John - *Insight and artistry in African divination* - Washington, 2000.
- [10] Lagamma, Alisa - *Art and Oracle* - New York, 2000.
- [11] Jordan, M. - *Basket divination symbols of the Chokwe* - Iowa, 1966.
- [12] Herreman, Frank e.a. - *Material differences* - New-York. 2003.
- [13] Jordan, M - *Ngombo. Divination arts of Central Africa* - München, '02